

We blijven altijd koempels

Angst in de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep*. Een verhaal over vriendschap (2004) van Jacques Vriens

Naam: Mariska van den Hove
Studentnummer: 565575
Begeleider: Kila van der Starre MA
Tweede lezer: dr. Sven Vitse

Eindwerkstuk Moderne Letterkunde
BA Nederlandse taal & cultuur
Universiteit Utrecht
21-06-2019

Omslagillustratie

Kunstenaar: Super A

Titel: *Ode aan de arbeider*

Locatie: Spoorsingel 46, Heerlen

Jaar: 2015 (ter gelegenheid van het Jaar van de Mijnen)

Foto: Mariska van den Hove

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	3
Theoretisch kader	4
De geschiedenis van de Limburgse mijnindustrie	4
<i>Cultural memory</i> en historische jeugdromans	5
Literaire en psychologische richting binnen onderzoek naar <i>cultural memory</i>	6
Angst in hedendaagse herinneringen aan het Limburgs mijnverleden	8
Vraagstelling	8
Methode	9
Primaire bron	9
Analysetechnieken	10
Analyse	11
Het clublied van de Jonge Koelpieten	11
De groet <i>Glück auf</i>	14
Ontknoping	17
Conclusie	18
Discussie	19
Literatuurlijst	21
Bijlage - Verkennende analyse van <i>Het dwaallichtje</i> en <i>Zwarte sneeuw</i>	24
<i>Het dwaallichtje</i>	24
<i>Zwarte Sneeuw</i>	27

Samenvatting

Hedendaagse herinneringen aan het Limburgs mijnverleden lijken gekenmerkt te worden door een paradoxale tendens tussen enerzijds een overwegend positieve en anderzijds een authentieke weergave van de geschiedenis. Een overwegend positieve weergave wijst op een ideologie waarin collectieve identiteitsvorming een belangrijke rol speelt. Het concept *cultural memory* biedt inzicht in het proces achter deze collectieve identiteitsvorming: op basis van representaties van het verleden in algemeen toegankelijke artefacten kunnen groepen mensen zich met elkaar verbonden voelen.

Om meer inzicht te krijgen in de betekenissen die circuleren binnen hedendaagse herinneringen aan het mijnverleden geef ik in dit eindwerkstuk een ideologiekritische analyse van de historische jeugdroman *Tien torens diep*. Ik benader deze jeugdroman als een ‘collectieve tekst’ die dient als middel om het mijnverleden te herinneren. Mijn onderzoeksvraag hierbij luidt: ‘In hoeverre speelt de emotie angst een rol in de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap* (2004) van Jacques Vriens?’

Aangezien angst in verhalende teksten vaak nauw verbonden is aan spanning, maak ik bij mijn analyse gebruik van verteltechnieken die erop gericht zijn de aandacht van de lezer vast te houden. De resultaten van mijn analyse tonen aan dat angst een belangrijke rol speelt in de representatie van het mijnverleden. Het hoofdpersonage Stef wil samen met zijn beste vriend Victor mijnwerker worden, maar hij is tegelijkertijd bang voor de gevaren ondergronds. De tegenstrijdigheid tussen enerzijds positieve en anderzijds negatieve associaties met het mijnwerkersberoep wekt continue spanning op in het verhaal. Deze spanning blijkt onder andere uit twee motieven die indirect verwijzen naar angst (‘het clublied van de Jonge Koelpieten’ en ‘de groet *Glück auf*’).

Hoewel angst aanvankelijk een inherent onderdeel van vriendschap lijkt te zijn, blijkt in de ontknoping dat vriendschap los van angst kan blijven bestaan. Het voortbestaan van vriendschap biedt aanknopingspunten voor collectieve identiteitsvorming op basis van (positieve) herinneringen aan een gemeenschappelijk verleden. De representatie van het mijnverleden in *Tien torens diep* lijkt dus beïnvloed te worden door hedendaagse ideologieën waarin collectieve identiteitsvorming een belangrijke rol speelt. Een interdisciplinaire benadering van onderzoek naar *cultural memory* kan een waardevol kader vormen voor vervolgonderzoek naar de manier waarop teksten op basis van emoties onze herinneringen aan het verleden vormgeven.

Inleiding

Tot voor kort markeerden herinneringen aan de voormalige steenkolenmijnbouw letterlijk en figuurlijk een zwarte bladzijde in de geschiedenis van Zuid-Limburg. Na de mijnsluiting werden niet alleen de oude industriegebouwen opgeruimd, ook de verhalen over het leven rondom de mijn verdwenen naar de achtergrond. (Hermans en Bosch 2014: 15; Langeweg 2011) De laatste decennia is het mijnverleden echter opnieuw onder de aandacht gebracht, zoals door de opening van het Nederlands Mijnmuseum (2005), een uitgebreide culturele programmering rondom het Jaar van de Mijnen (2015) en festival Bovengronds (2018). Daarnaast hebben onderwijsontwikkelaars, schrijvers en journalisten weer meer aandacht voor het mijnverleden. (Vek 2015: 2)

In hedendaagse herinneringen aan het mijnverleden lijkt een paradoxale tendens aanwezig te zijn. Aan de ene kant presenteren oud-mijnwerkers zichzelf liever als trotse koempels (een 20ste-eeuwse benaming voor mijnwerkers, betekent zoiets als ‘kameraden’) dan dat ze mopperen over bijvoorbeeld gezondheidsklachten vanwege hun voormalige beroep of de problemen rondom werkloosheid na de mijnsluiting. (Van Marle 2011: 59-60) Aan de andere kant erkennen zowel oud-mijnwerkers als onderzoekers dat deze positieve voorstelling geen getrouw beeld van de geschiedenis geeft. Onder andere vanwege het teruglopend aantal oud-mijnwerkers ontstaat er discussie over de verhouding tussen nostalgie en realiteit in hedendaagse representaties van het mijnverleden. (Claessens 2015; Mos 2019: blog 5 & 6)

In dit eindwerkstuk tracht ik een bijdrage te leveren aan deze discussie door een ideologiekritische analyse te geven van de historische jeugdroman *Tien torens diep* (2004). Het begrip ‘ideologie’ wordt in dit eindwerkstuk gebruikt in de betekenis van ‘ideeën, voorstellingen en beelden die vanzelfsprekend en natuurlijk lijken, maar in feite gekleurd en partijdig zijn.’ (Van Boven en Dorleijn 2013: 262) De weergave van de geschiedenis zoals die tot uiting komt in historische jeugdromans wordt beïnvloed door ideologieën uit het heden. (Ghesquiere 2004: 57; Joosen en Vloeberghs 2012: 151-152) Aangezien uit eerder onderzoek blijkt dat historische jeugdromans kunnen functioneren als middel om een bepaalde weergave van de geschiedenis te construeren of te bevestigen, is het belangrijk om deze weergave kritisch te onderzoeken. (Snell en Hutchison 2014: 1; Vandamme 2008: 77-78)

Mijn onderzoeksvraag luidt: “In hoeverre speelt de emotie angst een rol in de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap* (2004) van Jacques Vriens?” Hierna volgt allereerst een kort overzicht van de geschiedenis van de Limburgse mijnindustrie. Daarna bespreek ik het concept *cultural*

memory en de toepassing van dit concept op historische jeugdromans. Vervolgens ga ik nader in op de onderzoeksrichtingen waarbij mijn eigen onderzoek aansluit. Tot slot licht ik mijn keuze voor een analyse van de emotie angst toe.

Theoretisch kader

De geschiedenis van de Limburgse mijnindustrie

Steenkolen ontstonden miljoenen jaren geleden uit samengeperste plantenresten. In Europa waren de Romeinen vermoedelijk de eersten die steenkolen als brandstof gebruikten. De kolen lagen toen nog vlak aan de oppervlakte. (Kreukels 1986: 8-11) Na de Romeinse tijd raakten de mijnen in ongebruik. In de 12de eeuw ontstond er weer kleinschalige dagbouw aan de oevers van de rivier de Worm bij de abdij Rolduc. (Van den Boogard 2011: 9)

Vanaf 1741 kreeg de abdij de leiding over de mijnwinning en werden er schachten tot driehonderd meter diep gegraven. Tijdens de Franse overheersing werd de mijnbouw enkele kilometers richting Kerkrade verplaatst. Hier ontstond rond 1845 de eerste professionele steenkolenmijn met stoom- en pompwerktuigen. Vanaf dat moment werden ook op andere plekken in Zuid-Limburg mijnen aangelegd. (Kreukels 1986: 17-37)

Eind 19de eeuw kwam in Nederland de industriële revolutie op gang en werd steenkool een belangrijke grondstof. Binnen enkele decennia verzeen er acht particuliere mijnen en vier staatsmijnen. Tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog werd de vraag naar steenkool zo groot dat er gastarbeiders uit Duitsland, Polen, Italië, Joegoslavië en Spanje geworven werden. In het topjaar 1958 werkten 58.000 mensen in de mijnen, plus nog duizenden in toeleveringsbedrijven. (Canon van Limburg z.j.)

Het jaar 1958 was echter ook het begin van het einde van de mijnbouw. De vraag naar Limburgse steenkool daalde sterk vanwege goedkopere importkolen. Daarnaast werd in 1960 de gasbel in Slochteren aangeboord en groeide de olie-industrie, waarmee goedkopere grondstoffen dan kolen ter beschikking kwamen. (Langeweg 2011) De Nederlandse regering besloot in 1965 dat de mijnen gesloten zouden worden. Binnen tien jaar gingen onder het motto ‘van zwart naar groen’ bijna alle gebouwen die herinnerden aan de mijnindustrie tegen de vlakte. (Canon van Limburg z.j.)

De voormalige mijnstreek kreeg te maken met economische en sociale problemen. (Van den Boogard 2011: 8) De regering beloofde nieuwe werkgelegenheid, maar deze bleek niet voldoende om alle oud-mijnwerkers van een baan te voorzien. Daarnaast hadden veel oud-mijnwerkers last van gezondheidsklachten, voornamelijk veroorzaakt door de beroepsziekte silicose (stoflongen). Tot slot raakten velen in een sociaal isolement. De mijnen

en de katholieke kerk drukten een duidelijke stempel op het leven van mijnwerkersgezinnen, maar na de sluiting verdwenen vele sociale en culturele voorzieningen. In deze jaren van achteruitgang werden herinneringen aan het mijnverleden in het algemeen zo ver mogelijk weggestopt. (Geilenkirchen 2007; Langeweg 2011)

Zoals genoemd in de inleiding neemt de aandacht voor het Limburgs mijnverleden sinds de laatste decennia weer toe. Verschillende onderzoekers brengen de hernieuwde aandacht voor de herkomst van de voormalige mijnstreek in verband met een collectieve identiteitsvorming. (Cornips en van den Hengel 2018: 20; Frohn 2018: 19) Om het proces achter deze collectieve identiteitsvorming beter te begrijpen, bespreek ik in de volgende paragraaf het concept *cultural memory*. Daarnaast ga ik in op de toepassing van dit concept binnen onderzoek naar historische jeugdromans.

***Cultural memory* en historische jeugdromans**

De theorie over *cultural memory*¹ werd binnen de cultuurwetenschappen geïntroduceerd door de historici Jan en Aleida Assmann. (Erll 2011: 27) Volgens hen krijgen herinneringen in eerste instantie vorm in een communicatief geheugen. Binnen dit geheugen zijn herinneringen enkel toegankelijk voor mensen die de betreffende gebeurtenissen bewust hebben meegemaakt. (Assmann 1995: 126-127) Om herinneringen te behouden voor volgende generaties moet er een overgang plaatsvinden van dagelijkse communicatie naar *cultural memory*. In dit verband verwijst *cultural memory* naar de manier waarop het verleden van groepen vorm krijgt in algemeen toegankelijke artefacten, zoals teksten, kunstwerken en monumenten. (Assmann 1995: 129) Mensen uit diverse generaties kunnen zich identificeren met het gemeenschappelijk verleden dat in deze artefacten tot uiting komt. Daarom is het in herinnering roepen van eerdere momenten essentieel voor het vormen van een collectieve identiteit. (Assmann 1995: 130; Rigney 2012: 323-328)

Literatuurwetenschappers Snell en Hutchison passen het concept *cultural memory* toe op onderzoek naar jeugdliteratuur. Vanwege het streven om herinneringen te behouden voor volgende generaties zijn jonge mensen volgens hen de belangrijkste doelgroep binnen *cultural memory*. (2014: 1) Jonge mensen kunnen nog niet terugvallen op eigen herinneringen. Daarom zou jeugdliteratuur een instrument vormen om een bepaalde weergave van de geschiedenis te construeren of te bevestigen. (2014: 8) Eerder onderzoek heeft

¹ Binnen het Nederlandstalige onderzoek wordt het begrip *cultural memory* (afgeleid van de oorspronkelijk Duitse term *das kulturelle Gedächtnis*) vertaald als ofwel ‘culturele herinnering’ ofwel ‘cultureel geheugen’. (Rigney 2012: 323) Om verwarring tussen de twee verschillende vertalingen te voorkomen, wordt in dit eindwerkstuk consistent de Engelse term gebruikt. Voor het onderzoeksveld *cultural memory studies* wordt eveneens de Engelse term gebruikt.

inderdaad aangetoond dat de context waarin historische jeugdromans geschreven worden van invloed is op de beeldvorming van de geschiedenis. (Parlevliet 2018: 499; Vandamme 2008: 77-78)

De keuze voor een bepaalde weergave van de geschiedenis komt voort uit ideologische overwegingen. (Ghesquiere 2004: 57; Ros 2014) In historische jeugdromans komt de invloed van hedendaagse ideologieën tot uiting in de psychologische overeenkomsten tussen personages en hedendaagse lezers. De gevoelens en verlangens van jonge hoofdpersonages, zoals het rouwen om het verlies van een familielid of de wens om een eigen levenspad te kunnen volgen, zijn vaak universeel herkenbaar. Op basis van deze psychologische overeenkomsten kunnen hedendaagse lezers zich met de hoofdpersonages identificeren. Hierdoor kunnen ideologieën als vanzelfsprekend en tijdloos gepresenteerd worden. (Joosen en Vloeberghs 2012: 159)

De hernieuwde aandacht voor het Limburgs mijnverleden wijst op een ideologie waarin collectieve identiteitsvorming een belangrijke rol speelt. (Cornips en van den Hengel 2018: 20; Frohn 2018: 19) De hierboven besproken theorieën maken duidelijk dat deze ideologie mogelijk invloed heeft op de beeldvorming van de geschiedenis in historische jeugdromans. In de volgende paragraaf ga ik nader in op de literaire en de psychologische richting binnen onderzoek naar *cultural memory*, waarbij mijn eigen onderzoek aansluit.

Literaire en psychologische richting binnen onderzoek naar *cultural memory*

Cultuurwetenschapper Astrid Erll geeft in haar boek *Memory in Culture* (2011) een introductie op onderzoek naar *cultural memory*. Volgens Erll zijn de *cultural memory studies* een multidisciplinair veld met drie hoofdbenaderingen: (a) geschiedenis en sociologie, (b) kunst en literatuur (*material memory* genoemd) en (c) psychologie. (38) In dit eindwerkstuk sluit ik ten eerste aan bij de hoofdbenadering kunst en literatuur, meer in het bijzonder bij de ‘literaire’ onderzoeksrichting *literature as a medium of cultural memory*. (2011: 68) Ten tweede borduur ik voort op bevindingen van onderzoek binnen de psychologische benadering. Hieronder licht ik de relevante inzichten uit beide hoofdbenaderingen nader toe, waarbij ik tevens een verband leg met genrekenmerken van de historische jeugdroman.

Het uitgangspunt voor de onderzoeksrichting *literature as a medium of cultural memory* is dat literatuur actief bijdraagt aan de collectieve herinnering van het verleden. (2011: 68) In dit verband introduceert Erll het concept ‘collectieve tekst’. Dit is een tekst die dienst doet als middel om het verleden voor te stellen, bijvoorbeeld een historische roman of een oorlogsverhaal. Het gaat bij een collectieve tekst in eerste instantie niet om de herinnering

van de tekst zelf, maar om de herinnering van het verleden dat in de tekst naar voren komt. (2011: 164) Door de levendige voorstelling van de geschiedenis kan literatuur, in de vorm van collectieve teksten, invloed uitoefenen op wat we ons herinneren over een bepaalde periode uit de geschiedenis. (Erl 2011: 168; Rigney 2015: 87-98)

De functie van literatuur als middel om het verleden voor te stellen berust op een complex samenspel tussen feit en fictie. (Erl 2011: 165-168) Het samenspel tussen feit en fictie is kenmerkend voor het genre van de historische jeugdroman. Literatuurwetenschappers Vanessa Joosen en Katrien Vloeberghs stellen dat schrijvers van historische jeugdromans in het algemeen streven naar een werkelijkheidsgetrouwe weergave van de geschiedenis, omdat dit genre expliciet een didactische functie heeft. (2012: 107-108) Desondanks blijven historische jeugdromans volgens hen altijd fictie. In het algemeen vormt het leven van een beperkt aantal hoofdpersonages het kader waarin historische gebeurtenissen zich voltrekken. Daarbij staat de emotionele impact van deze gebeurtenissen centraal. (2012: 177)

De nadruk op emoties binnen historische jeugdromans brengt me bij de psychologische benadering van onderzoek naar *cultural memory*. Erl bespreekt resultaten van psychologisch onderzoek waaruit blijkt dat emoties onze herinnering beïnvloeden. (2011: 88) Hoewel zij hiermee in eerste instantie doelt op emoties die ontstaan op het moment dat iemand daadwerkelijk een gebeurtenis meemaakt, zou het interessant kunnen zijn om de rol van de emoties vanuit een tekstperspectief te onderzoeken. Aangezien lezers zich vaak inleven in de emoties van personages zouden emotionele connotaties in historische jeugdromans de herinnering van een bepaalde geschiedenis kunnen beïnvloeden. (Andringa 2012: 250-253) Erl noemt echter geen voorbeelden van onderzoek naar emoties op basis van een tekstperspectief.

In dit eindwerkstuk tracht ik een bijdrage te leveren aan het bestaande onderzoek naar *cultural memory* door de rol van emoties in een tekstuele representatie van het verleden te onderzoeken. Hiermee hoop ik meer inzicht te krijgen in de manier waarop teksten op basis van emoties herinneringen aan het verleden vormgeven. Door aan de hand van de literaire benadering voort te borduren op psychologische inzichten sluit ik aan bij het streven om *cultural memory* op een interdisciplinaire manier te onderzoeken. (Erl 2011: 38, 82) In de volgende paragraaf geef ik een toelichting bij mijn keuze voor een analyse van de emotie angst.

Angst in hedendaagse herinneringen aan het Limburgs mijnverleden

De aanleiding om de emotie angst centraal te stellen in dit eindwerkstuk komt voort uit een recent onderzoek waarbij socioloog Eva Mos diverse oud-mijnwerkers interviewde. Uit het onderzoek van Mos bleek onder andere dat angst als gedeelde emotie een belangrijke voorwaarde was voor het ontstaan van groepssolidariteit tussen mijnwerkers. (2019: blog 3) De angst ontstond al tijdens de afdaling met de lift, die met hoge snelheid de diepte ingeschoten werd. Sommige mijnwerkers stonden direct na hun eerste afdaling alweer in de rij om terug naar boven te gaan. Daarnaast gebeurden ondergronds regelmatig ongelukken: vrijwel elke mijnwerker is zelf een keer gewond geraakt of heeft een ongeluk of overlijden van een collega van dichtbij meegemaakt. Doordat alle mijnwerkers dezelfde angst kenden, kon dit als gedeelde emotie leiden tot een gevoel van gemeenschappelijkheid. (2019: blog 3)

Bovenstaande resultaten impliceren dat de emotie angst vandaag de dag kan herinneren aan enerzijds negatieve en anderzijds positieve kanten van de voormalige mijnindustrie. De angstgevoelens van oud-mijnwerkers werden veroorzaakt door de gevaren ondergronds, waarmee angst in eerste instantie herinnert aan de negatieve kanten. Tegelijkertijd was angst een belangrijke basis voor groepssolidariteit, waarmee angst indirect herinnert aan de positieve kanten. In het heden kunnen herinneringen aan deze groepssolidariteit nog steeds aanknopingspunten voor collectieve identiteitsvorming bieden. (Frohn 2018: 31) De emotie angst biedt kortom aanknopingspunten om zowel positieve als negatieve herinneringen aan het mijnverleden op het spoor te komen. Daarom stel ik bij mijn onderzoek naar de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep* (2004) de emotie angst centraal.

Vraagstelling

Hedendaagse herinneringen aan het Limburgs mijnverleden lijken gekenmerkt te worden door een paradoxale tendens tussen enerzijds een overwegend positieve en anderzijds een authentieke weergave van de geschiedenis. Een overwegend positieve weergave biedt vandaag de dag mogelijk aanknopingspunten voor collectieve identiteitsvorming, maar geeft geen getrouw beeld van de geschiedenis. (Hermans en Bosch 2014: 67; Frohn 2018: 33)

Om meer inzicht te krijgen in de betekenissen die circuleren binnen hedendaagse herinneringen aan het mijnverleden geef ik in dit eindwerkstuk een ideologiekritische analyse van de jeugdroman *Tien torens diep*. Ik benader deze jeugdroman als een ‘collectieve tekst’ die dient als middel om het mijnverleden te herinneren. (Erl1 2011: 164) Bij mijn analyse stel ik de emotie angst centraal, omdat angst in verband kan staan met zowel negatieve als

positieve herinneringen aan het mijnverleden. (Mos 2019: blog 3)

Mijn onderzoeksvraag hierbij luidt: ‘In hoeverre speelt de emotie angst een rol in de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap* (2004) van Jacques Vriens?’ Het doel van mijn onderzoek is tweeledig. Ten eerste tracht ik een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke discussie over de verhouding tussen nostalgie en realiteit in hedendaagse herinneringen aan het mijnverleden. Ten tweede tracht ik een bijdrage te leveren aan wetenschappelijk onderzoek naar *cultural memory* en de manier waarop teksten op basis van emoties onze herinneringen vormgeven.

Methode

Primaire bron

De historische jeugdroman *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap* (2004) van Jacques Vriens is de primaire bron die in dit eindwerkstuk onderzocht wordt. Voorafgaand aan de selectie van *Tien torens diep* ben ik op zoek gegaan naar 21ste-eeuwse jeugdromans over het Limburgs mijnverleden, omdat de hedendaagse herinnering van deze geschiedenis centraal staat binnen mijn onderzoek. Uit verschillende zoekopdrachten via internet en een rondvraag in de openbare bibliotheek en het Nederlands Mijnmuseum kwamen nog drie andere boeken naar voren: *Zwarte Sneeuw* (2000) van Simone van der Vlugt, *Het dwaallichtje. Een verborgen geschiedenis over de Limburgse mijnen* (2018) van Pieter-Jan Rijken en *Het kolennisje* (2009) van Ton van Reen. Het laatstgenoemde boek paste niet binnen het kader van mijn onderzoeksvraag, omdat hierin voornamelijk de geologische geschiedenis van de mijnstreek centraal staat.

Naast *Tien torens diep* heb ik *Zwarte sneeuw* en *Het dwaallichtje* onderzocht aan de hand van een verkennende analyse (zie bijlage). De drie boeken gaan over verschillende jaren in de geschiedenis van de mijnbouw: *Tien torens diep* gaat over 1958, *Zwarte sneeuw* gaat over 1845-1850 en *Het dwaallichtje* gaat over de jaren 1910 (deel I) en 1960 (deel II). Daarom konden uit een vergelijking tussen de drie romans geen eenduidige conclusies over de representatie van het mijnverleden afgeleid worden.

Ik heb besloten om de jeugdroman *Tien torens diep* centraal te stellen, omdat hiernaar verwezen wordt in een lesbrief over de mijnindustrie die ontwikkeld is door museum Continium en stichting DeMijnen.nl. (Zijstra 2011) Deze lesbrief wordt aangeboden via de Limburgse regiocanon, een website met als doel om scholen richtlijnen te bieden voor het aanbrenge van eigen accenten in hun geschiedenisonderwijs. (Entoen.nu, z.j.) Daarnaast is de jeugdroman *Tien torens diep* na publicatie herhaaldelijk onder de aandacht gebracht, onder

andere door de gelijknamige tv-serie die in 2010 en 2015 werd uitgezonden. (Hermans en Bosch 2014: 17; Zijlstra 2010) De aandacht voor *Tien torens diep* in het onderwijs en de media geeft aanleiding om de representatie van het mijnverleden in deze jeugdroman te onderzoeken.

Analysetechnieken

In mijn onderzoek naar ideologische betekenissen in herinneringen aan het mijnverleden staat de emotie angst centraal. Angst is in verhalende teksten vaak nauw verbonden aan spanning. Angstaanjagende gebeurtenissen of onheilspellende voorgevoelens van personages kunnen bijvoorbeeld spanning opwekken. Voor een definitie van spanning sluit ik aan bij Van Boven en Dorleijn: ‘een effect van technieken die erop gericht zijn de aandacht vast te houden’. (2013: 291) Dit ‘effect’ verwijst naar een lezersreactie waarbij sprake is van een voortdurende nieuwsgierigheid naar het vervolg van het verhaal. De ‘technieken’, zoals anticipatie en tijdsvertraging, hebben te maken met opschorting van informatie. De tekst roept vragen op bij de lezer, maar geeft nog niet direct de antwoorden op deze vragen. (2013: 292-293)

De lezer blijft doorlezen om de antwoorden op openstaande vragen te vinden. Aangezien de vragen en antwoorden het leesproces sturen, is spanning medebepalend voor de rode draad van het verhaal. Daarom kan een analyse van angst op basis van spanning duidelijk maken in hoeverre angst op de voorgrond treedt in het verhaal als geheel, oftewel in hoeverre angst een rol speelt in de representatie van het mijnverleden.

Mijn analyse van angst op basis van spanning bestaat uit twee stappen. Ten eerste analyseer ik aan de hand van twee motieven op welke manier angst spanning opwekt in de openingsscène en het vervolg van het verhaal. Motieven vat ik hierbij op als verhaalelementen die door middel van herhaling een rol spelen in de betekenistoekenning. (Van Boven en Dorleijn 2013: 303-304) Lezers geven betekenis aan het verhaal door tijdens het lezen verbanden te leggen tussen motieven. Aangezien dit proces van betekenistoekenning veelal onbewust gebeurt, kunnen motieven inzicht bieden in de impliciete wijze waarop angst wordt uitgedrukt. Ten tweede ga ik in op de rol van angst in de ontknoping van het verhaal, omdat de ontknoping duidelijk maakt naar welke eindsituatie de spanning toewerkt.

Analyse

Tien torens diep (2004) van Jacques Vriens gaat over de elfjarige Stef Bronckers. Hij woont samen met zijn ouders, broer en twee zussen in een koloníe (met de klemtoon op de laatste lettergreep), een dorp gebouwd voor mijnwerkers en hun familie. Er is sprake van een enkelvoudige personale vertelsituatie, waarbij het verhaal aan de hand van de derde persoon vanuit Stef verteld wordt.

Het verhaal speelt zich af in het jaar 1958. Dit jaar werd hierboven ‘het begin van het einde van de mijnbouw’ genoemd. Sjeng, Stefs opa, voorspelt al dat de mijnen binnen tien jaar allemaal gesloten zullen zijn, omdat olie en aardgas als brandstof gaan dienen. Stefs vader wil hier echter nog niets van weten. Stef zelf wil later net als zijn opa, vader en broer Joep in de mijn, oftewel de ‘koel’, gaan werken. Samen met zijn beste vriend Victor heeft hij de geheime Jonge Koelpietenclub opgericht. Wietske, een stoer meisje dat later de mijn in wil, wordt ook lid van de club. Het drietal beleeft allerlei avonturen in de koloníe.

Ondanks dat Stef samen met Victor mijnwerker wil worden, is hij tegelijkertijd bang voor de gevaren ondergronds. De tegenstrijdigheid tussen enerzijds het voornemen om gezamenlijk de mijn in te gaan en anderzijds de angst die daarmee gepaard gaat, wekt continue spanning op in het verhaal. De openingsscène, waarin Stef een angstdroom heeft over de mijn, maakt deze spanning direct duidelijk. In deze scène komen twee motieven naar voren die in verband gebracht kunnen worden met angst. Het eerste motief is het clublied van de Jonge Koelpieten. Het tweede motief is de groet *Glück auf*. Hieronder analyseer ik allereerst op welke manier deze motieven uiting geven aan de spanning tussen positieve en negatieve associaties met het mijnwerkersberoep. Daarna ga ik in op de rol van angst in de ontknoping van het verhaal.

Het clublied van de Jonge Koelpieten

Het eerste motief is het clublied van de Jonge Koelpieten. In de openingsscène droomt Stef dat hij tussen de mijnwerkers loopt die aan hun ochtenddienst gaan beginnen. Op het moment dat hij zijn vader tegenkomt, denkt hij terug aan vroeger, toen hij wel eens huilde als zijn vader naar de mijn vertrok. Vooral toen de vader van Victor net was verongelukt in de mijn was Stef bang om zijn eigen vader te verliezen. Vlak na de begrafenis putten de jongens kracht uit het zingen van hun clublied:

Zelfs nadat zijn vader verongelukt was, zei Victor tegen Stef: ‘En tóch word ik koempel. Samen met jou.’ Ze hadden de armen om elkaars schouders geslagen en waren zingend door het dorp getrokken:

‘We worden later koempel,
diep onder de grond,
Samen vechten, samen strijden
aan het kolenfront.’

Ze waren steeds harder gaan zingen om zo hun angst en verdriet te bezweren. (9)

Het zingen van het clublied helpt Stef en Victor om hun angst te bedwingen. Uit de tekst van het lied spreekt het idee dat hun vriendschap sterk genoeg is om de gevaren ondergronds aan te kunnen. De term ‘koempel’, oftewel ‘kameraad’, benadrukt de vriendschappelijke band tussen de jongens. Daarnaast benadrukt de herhaling van het woord ‘samen’ deze vriendschappelijke band. Door samen naar beneden te gaan, worden de gevaren in de mijn een bron van een gezamenlijk avontuur in plaats van een bron van angst.

De associatie met avontuur komt tot uiting door middel van de vergelijking tussen het werken in de mijn en ‘samen strijden aan het kolenfront’. Deze ‘oorlogsmetafoor’ wordt eerder in de openingsscène al geïntroduceerd, namelijk op het moment dat Stef denkt aan wat zijn vader altijd antwoordde als hij vroeg waarom hij nooit mee naar beneden mocht:

In de koel (...) mochten alleen mannen komen. Sterke, stoere mannen die aan het kolenfront de steenkool moesten veroveren. Met gevaar voor eigen leven.

Kolenfront! Dat klonk spannend, vond Stef. Alsof pap iedere dag naar de oorlog ging, diep onder de grond. (7)

Stef expliciteert in bovenstaande passage de vergelijking tussen het werken in de mijn en ‘de oorlog’. Hoewel de termen ‘kolenfront’ en ‘oorlog’ zouden kunnen wijzen op een gevaarlijke situatie, brengt Stef deze termen in verband met spanning en avontuur.

De oorlogsmetafoor komt herhaaldelijk in het verhaal naar voren. Daarbij worden ook termen als ‘ijzer’ en ‘staal’ gebruikt. Een voorbeeld is het hoofdstuk ‘Onze wil is van staal’ waarin Stef en Victor op school een film kijken over de mijn. De film toont hoe het er op de Ondergrondse Vakschool (de OVS) aan toe gaat:

Over het enorme terrein van de mijn komt een groep jongens aanstappen. Keurig in het gelid met een schop op hun schouder. Alsof ze in het leger zitten. Ze dragen grijze overalls, een oranje zakdoek om hun nek en ze lopen op stevige zwarte schoenen met

stalen neuzen. Ze zingen: ‘Ons lijf is van ijzer, onze wil is van staal.’ (...)

Ineens voelt Stef de arm van Victor om zijn schouders. Wat een machtig gevoel is dat om hier te zitten met je beste vriend en te weten dat je samen gaat strijden aan het kolenfront! (92)

De jongens van de OVS worden vergeleken met soldaten. Ze lopen namelijk ‘alsof ze in het leger zitten’. Deze vergelijking en de termen ‘ijzer’ en ‘staal’ karakteriseren de jongens als sterke, stoere mannen. Deze karakterisering sluit aan bij Stefs reactie op de film, want ‘een machtig gevoel’ roept ook associaties op met sterk en stoer. De jongens vormen duidelijk een groep, omdat ze in het gelid lopen en dezelfde kleding en schoenen dragen. Ook dit groepsgevoel sluit aan bij Stef, die met Victors arm om zich heen denkt aan hun voornemen om samen de mijn in te gaan.

Uit de voorafgaande analyse blijkt dat het mijnwerkersberoep in het clublied onder andere op basis van een terugkerende oorlogsmetafoor wordt voorgesteld als een gezamenlijk avontuur. Daarom helpt het zingen van het clublied Stef om zijn angst te bedwingen. Dit werd hierboven al duidelijk in de passage waarin Stef en Victor het clublied zongen na de begrafenis van Victors vader.

Hoewel de jongens herhaaldelijk kracht putten uit het zingen van het clublied, kan dit Stef niet altijd geruststellen. Een voorbeeld is de passage nadat Sjeng heeft verteld over Lisa, het paard dat zijn leven redde tijdens een instorting in de mijn. Na afloop van het verhaal waarschuwde Sjeng de Jonge Koelpieten dat ze zich niets moeten laten wijsmaken door de mooie verhalen:

‘De mijn is prachtig, je sluit daar beneden vriendschappen voor het leven. Maar de mijn is tegelijkertijd een monster dat mensen opslokt. (...) Jullie zijn jong, maar vroeger wisten we niet beter. Ga nooit de mijn in. Laat je niet gek maken.’ (43-44)

Sjeng wijst op een positieve kant van het mijnwerkersberoep, namelijk de vriendschappen. Hij stelt de mijn voor als een plek waar vriendschappen ontstaan. Tegelijkertijd wijst hij aan de hand van de vergelijking tussen de mijn en ‘een monster dat mensen opslokt’ op een negatieve kant van het mijnwerkersberoep, namelijk het gevaar voor eigen leven. Naderhand maakt Stef zich zorgen over de waarschuwing van zijn opa. Victor probeert hem gerust te stellen:

Victor slaat een arm om de schouder van zijn vriend. ‘(...) Het verhaal over Lisa schrijven we op in ons schrift, maar we laten ons niet gek maken door jouw opa.’

Dankbaar kijkt Stef hem aan.

Victor slaat zijn andere arm om Wietske heen en zet het lied van de Jonge Koelpieten in.

Wietske brult het hardst mee.

Maar het kost Stef moeite om mee te zingen, want weer voelt hij die angst. Dezelfde angst waarmee hij wakker werd na de droom over zijn eerste sjech [dienst, MvdH].

(46-47)

Victor slaat zijn arm om Stefs schouder, waarmee hij Stef herinnert aan hun vriendschap. Door de woorden ‘we laten ons niet gek maken’ wijst hij Stef op hun voornemen om samen de mijn in te gaan. Als het aan Victor ligt, blijft dit voornemen staan. Wietske lijkt net als Victor weinig angst te ervaren, maar het lukt Stef niet om zijn angst te bedwingen. Ook het zingen van het clublied helpt daar deze keer niet bij.

Samenvattend komt het clublied herhaaldelijk naar voren in passages waarin Stef zijn angst probeert te bedwingen. De tekst van het clublied benadrukt de vriendschappelijke band tussen de Jonge Koelpieten. Aan de hand van een oorlogsmetafoor, die ook op andere plaatsen in het verhaal terugkomt, wordt het mijnwerkersberoep voorgesteld als een gezamenlijk avontuur. Uit de vriendschappelijke band en de oorlogsmetafoor spreekt een gevoel van ‘samen staan we sterk’: samen zijn de Jonge Koelpieten sterk genoeg om de gevaren ondergronds aan te kunnen. Daarom helpt het zingen van het clublied Stef om zijn angst te bedwingen.

Het ‘samen staan we sterk’-gevoel wijst impliciet echter ook op angstgevoelens, want dit gevoel geeft aan dat de vriendschap nodig is vanwege de gevaren ondergronds. Het lukt Stef dan ook niet altijd om door het zingen van het clublied zijn angst te bedwingen. De angst blijft aan hem knagen. Het zingen van het clublied geeft dus uiting aan de spanning tussen enerzijds positieve en anderzijds negatieve associaties met het mijnwerkersberoep.

De groet *Glück auf*

Het tweede motief is de groet *Glück auf*. Ook dit motief wordt geïntroduceerd in de openingsscène. Stef droomt dat hij zich aansluit bij een groepje mijnwerkers, waaronder zijn buurman Dries, om de lift naar beneden te nemen. Hij is opgewonden over het feit dat hij vandaag een echte koelpiet wordt, maar tegelijkertijd voelt hij angst.

Deze angst blijkt bijvoorbeeld in de beschrijving van de tocht naar beneden, waarin tevens de groet *Glück auf* naar voren komt:

Dan gaat alles heel snel. Ze staan nog maar net met een groepje voor het gesloten hek van de lift als Stef een donderend geraas hoort dat steeds harder wordt. Fluitsignalen gillen en bellen rinkelen. De lift met de nachtploeg komt naar boven. Aan de achterkant van de kooi knalt het hek open en er stappen mannen uit. Aan de voorkant schuift de liftbaas ook een hek opzij en Stef schuifelt met zijn groep naar binnen. Een van de mannen van de nachtploeg draait zich even om. Zijn gezicht is pikzwart van het kolenstof. ‘*Glück auf*, koempels,’ groet hij.

Stef kent die groet maar al te goed. Het betekent: ‘Ik hoop dat je weer veilig boven komt.’

Straks ben ik ook zo zwart, denkt Stef en ineens beginnen zijn knieën te trillen. Wat doet hij hier? Hij wil helemaal niet naar beneden. Hij wil eruit! Maar achter hem wordt het hek gesloten. (...)

Er klinken weer belsignalen en de kooi komt met hels kabaal in beweging. Het is alsof de vloer onder hem wordt weggetrokken. Met een waanzinnige snelheid raast de lift de diepte in. Op slag wordt het donker om hem heen. De mannen knippen hun lampen aan. Een spookhuis, denkt Stef, een spookhuis dat wordt afgeschoten naar het binnenste van de aarde. Hij klampt zich vast aan Dries en schreeuwt: ‘Nee! Ik wil het niet! Ik wil niet in de koel!’ (14-15)

In de bovenstaande passage dragen het verteltempo en de ruimtebeschrijving bij aan de uitdrukking van Stefs angst. Hoewel ‘alles heel snel’ gaat, wordt het verteltempo door de uitgebreide beschrijvingen vertraagd. Dit maakt Stefs angst beter voelbaar, omdat de tijdvertraging spanning oproept. Ook de ruimtebeschrijvingen creëren een onheilspellende sfeer, want er zijn allerlei harde geluiden te horen, het wordt donker en de lift doet Stef denken aan ‘een spookhuis dat wordt afgeschoten naar het binnenste van de aarde’. (15) Deze metafoer, waardoor de lift vergeleken wordt met een spookhuis, benadrukt Stefs angst voor de gevaren ondergronds.

Uit de groet *Glück auf* blijkt op een impliciete manier dat ook de andere mijnwerkers angst ervaren. De wens ‘Ik hoop dat je weer veilig boven komt’ omvat namelijk de angst voor de mogelijkheid dat iemand juist niet meer veilig boven komt. De gevaren ondergronds vormen de aanleiding om elkaar geluk toe te wensen. Stef lijkt zich hiervan bewust te zijn, want nadat hij de groet gehoord heeft, zwelt zijn angst aan en beginnen zijn knieën te trillen.

Tegelijkertijd wijst de groet *Glück auf* op de vriendschappelijke band tussen mijnwerkers. Ze zitten als het ware met zijn allen in hetzelfde schuitje en wensen elkaar het beste. De term aanspreekvorm ‘koempels’ benadrukt hun vriendschappelijke band. Bovendien zijn de termen koempel en *Glück auf* beide onderdeel van het ‘koeltaaltje’ dat de mijnwerkers onderling spreken. (7) Deze eigen taal benadrukt eveneens de vriendschappelijke band tussen mijnwerkers.

In het vervolg van het verhaal keert de groet *Glück auf* vaker terug in situaties waarin personages elkaar geluk toewensen. In het hoofdstuk ‘Een leugentje van geluk’ wijst Sjeng er echter op dat een dergelijke groet de gevaren ondergronds niet kan oplossen. Hij vertelt de Jonge Koelpieten over zijn vriend Mario, die omgekomen is bij een ongeluk in de mijn: ‘Mijn vriend Mario hebben ze na een gasontploffing nooit meer teruggevonden. En dan zeggen ze ook nog: “*Glück auf*.” Weet je wat dat is? Een léúgentje van geluk.’ (44) Sjeng benadrukt hiermee een negatieve kant van het mijnwerkersberoep, namelijk het gevaar om vrienden of familie te verliezen. Zijn uitspraak impliceert dat de mijnwerkers elkaar min of meer voor de gek houden met de groet *Glück auf*. Deze groet staat dan misschien wel voor geluk, maar dat is eigenlijk een leugentje om de gevaren ondergronds mee te verhullen.

In het hoofdstuk met de titel ‘*Glück auf!*’ blijkt dat Sjeng gelijk heeft. De hoofdstuktitel verwijst naar het laatste dat Stef tegen zijn broer zegt voordat hij naar de nachtdienst vertrekt:

‘Ik moet gaan’, zegt Joep. ‘Duim maar voor me.’

‘*Glück auf*, Joep!’

‘Dank je, grote broer.’ (134)

Stef wenst zijn broer door middel van de groet *Glück auf* geluk toe. Daarna ligt Stef nog een tijdje te malen in zijn bed, waarbij hij onder andere bidt tot God dat Joep weer veilig boven zal komen. Uiteindelijk valt hij in slaap, maar midden in de nacht wordt hij wakker en hoort hij gehuil. Eenmaal beneden vertelt zijn vader dat Joep is omgekomen bij een ongeluk in de mijn. De wens die Stef met de groet *Glück auf* uitdrukte, is niet in vervulling gegaan.

Samenvattend komt de groet *Glück auf* herhaaldelijk naar voren in passages waarin personages elkaar geluk toewensen. De groet is een uiting van de vriendschappelijke band tussen mijnwerkers. Tegelijkertijd wijst de groet impliciet op de angst die mijnwerkers ervaren, omdat de aanleiding van de gelukwens gevormd wordt door de gevaren ondergronds. Daarom kan de groet net als het zingen van het clublied gezien worden als een manier om angst te bedwingen op basis van vriendschap. De groet *Glück auf* geeft dus uiting aan de

spanning tussen enerzijds positieve en anderzijds negatieve associaties met het mijnwerkersberoep.

Ontknoping

Uit de voorafgaande analyse blijkt dat angst gepresenteerd wordt als een belangrijke basis voor vriendschap. Zo wijst Sjeng erop dat onder de grond, waar de gevaren zijn, vriendschappen voor het leven gesloten worden. Ook in de beleving van Stef is het voornemen om mijnwerker te worden inherent verbonden aan zijn vriendschap met Victor. Dit is de reden waarom hij niet wil toegeven aan zijn angst: ‘Ze zijn de Jonge Koelpieten, al vanaf de kleuterschool. Victor zal het hem nooit vergeven als hij niet meegaat naar de OVS. En hij wil zijn vriend niet kwijtraken. Nooit!’ (97) Stef is bang dat hij zijn vriend zal verliezen als hij toegeeft aan zijn angst.

Het overlijden van Joep confronteert Stef echter met het feit dat de gevaren ondergronds altijd zullen blijven bestaan. Zijn vriendschap met Victor kan deze gevaren niet uit de weg ruimen. Dit brengt hem tot het inzicht dat zijn angst nooit zal verdwijnen. Over deze angstgevoelens concludeert Stef:

(...) het is een weten dat er altijd al is geweest. Iets wat hij nooit heeft kunnen wegstoppen, hoe hij ook zijn best heeft gedaan. Hij wil helemaal de mijn niet in. Hij wil geen koempel worden. Hij heeft zichzelf altijd voor gek gehouden. En zijn beste vriend Victor. (142)

Met deze conclusie geeft Stef toe aan zijn angst. Hij ziet in dat hij zijn angst nooit zal kunnen wegstoppen en besluit dat hij geen koempel wil worden. Stefs negatieve associatie met het mijnwerkersberoep geeft de doorslag voor zijn besluit.

Toch blijft Stefs positieve associatie met het mijnwerkersberoep overeind. Stefs besluit leidt namelijk tot het opheffen van de Jonge Koelpietenclub, maar Stef en Victor blijven vrienden. Het verhaal eindigt met een scène waarin Stef en Victor samen aan het vliegeren zijn. Dan besluit Victor: ‘We zijn voortaan koempels in de lucht.’ Uit dit besluit blijkt dat de vriendschap tussen de jongens blijft bestaan.

Samenvattend lijkt angst aan het begin van het verhaal een inherent onderdeel te zijn van de vriendschappelijke band tussen mijnwerkers. Daarom blijft de vraag of Stef zijn angst zal overwinnen voortdurend opspelen. Gedurende het gehele verhaal wordt de suggestie gewekt dat Stef zijn vriend zal verliezen als hij toegeeft aan zijn angst. In de ontknoping blijkt echter dat vriendschap en angst van elkaar losgekoppeld kunnen worden. De spanning tussen

enerzijds positieve en anderzijds negatieve associaties met het mijnwerkersberoep werkt dus toe naar een eindsituatie waarin vriendschap los van angst kan blijven bestaan.

Conclusie

Mijn onderzoeksvraag luidde: ‘In hoeverre speelt de emotie angst een rol in de representatie van het Limburgs mijnverleden in *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap* (2004) van Jacques Vriens?’ Deze onderzoeksvraag heb ik ingebed in het kader van onderzoek naar *cultural memory*, waarbij *Tien torens diep* gezien kan worden als een ‘collectieve tekst’ die dienst doet als middel om het verleden voor te stellen. In de vorm van een collectieve tekst kan deze historische jeugdroman bijdragen aan wat we ons herinneren over de voormalige mijnindustrie. (Erl1 2011: 164-168; Rigney 2015: 87-98)

Uit mijn analyse blijkt dat de tegenstrijdigheid tussen enerzijds Stefs angst en anderzijds zijn voornemen om samen met Victor koempel te worden voortdurend spanning opwekt in het verhaal. Angst verwijst naar de negatieve kanten van het mijnverleden, namelijk het gevaar voor eigen leven en het gevaar om vrienden of familie te verliezen. Vriendschap verwijst naar de positieve kanten van het mijnverleden. De rode draad van het verhaal wordt bepaald door de vraag of Stef zijn angst zal overwinnen en of hij zijn vriendschap met Victor zal behouden. Angst treedt daarmee op de voorgrond in het verhaal als geheel en speelt dus een belangrijke rol in de representatie van het mijnverleden.

De manier waarop angst in verband staat met het mijnwerkersberoep verandert in de loop van het verhaal. Aanvankelijk wordt angst gepresenteerd als een inherent onderdeel van de vriendschappelijke band tussen mijnwerkers. Zo spreekt uit de tekst van het clublied een gevoel van ‘samen staan we sterk’, waaruit impliciet blijkt dat vriendschap nodig is vanwege de gevaren ondergronds. Ook voor het uitspreken van de vriendschappelijke wens *Glück auf* vormen gevaren ondergronds de aanleiding. De voorstelling van angst als inherent onderdeel van vriendschap komt overeen met het onderzoek van Mos waaruit bleek dat angst als gedeelde emotie een belangrijke voorwaarde was voor het ontstaan van groepssolidariteit tussen mijnwerkers. (2019: blog 3) Ook in *Tien torens diep* lijkt de angst die Stef en Victor beiden kennen een belangrijke basis voor hun vriendschap te vormen.

Hoewel gedurende het gehele verhaal de suggestie bestaat dat Stef zijn vriend zal verliezen als hij zijn angst niet overwint, blijkt in de ontknoping dat vriendschap los van angst kan blijven bestaan. Het voortbestaan van vriendschap kan verbonden worden aan hedendaagse ideologieën waarin collectieve identiteitsvorming een belangrijke rol speelt. Vriendschap herinnert aan een positieve kant van het mijnverleden en kan daarom

aanknopingspunten bieden voor collectieve identiteitsvorming in het heden. (Claessens 2015; Hermans en Bosch 2014: 67; Frohn 2018: 33)

Concluderend is de emotie angst in de jeugdroman *Tien torens diep* verbonden aan zowel positieve als negatieve kanten van het Limburgs mijnverleden. Beide kanten zijn belangrijk voor het verloop van het verhaal, maar in de ontknoping voeren de positieve kanten de boventoon. De angst voor de gevaren ondergronds (negatief) speelt aan het eind van het verhaal namelijk geen rol meer, terwijl vriendschap (positief) wel blijft bestaan. Het verhaal sluit als het ware af met de boodschap ‘we blijven altijd koempels’. Door middel van deze boodschap zou de representatie van het mijnverleden in *Tien torens diep* als basis voor collectieve identiteitsvorming in het heden kunnen dienen.

Discussie

Het eerste doel van mijn onderzoek was om een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke discussie over de verhouding tussen nostalgie en realiteit in hedendaagse herinneringen aan het Limburgs mijnverleden. Oud-koempels en onderzoekers brengen positieve herinneringen in verband met nostalgie en negatieve herinneringen met realiteit. (Claessens 2015; Mos 2019: blog 5 & 6; Van Marle 2011: 59-60) Mijn conclusie toont aan dat in *Tien torens diep* (2004) zowel positieve als negatieve kanten van het mijnverleden belicht worden, waarbij uiteindelijk positieve kanten de boventoon voeren. Deze conclusie geeft nog geen eenduidig inzicht in de verhouding tussen nostalgie en realiteit in hedendaagse herinneringen aan het mijnverleden, maar biedt wel verschillende aanknopingspunten voor vervolgonderzoek naar deze verhouding.

Een eerste aanknopingspunt voor vervolgonderzoek wordt gevormd door de verkennende analyses van *Zwarte sneeuw* (2000) en *Het dwaallichtje* (2018) (zie bijlage). Wat betreft *Zwarte sneeuw* blijkt uit deze analyse dat angst enkel geassocieerd wordt met negatieve kanten van het mijnverleden. In *Het dwaallichtje* speelt angst slechts op impliciete wijze een rol in het verhaal, mogelijk vanwege de jonge leeftijd van het hoofdpersonage. Aangezien *Zwarte sneeuw*, *Het dwaallichtje* en *Tien torens diep* elk over een andere periode in de geschiedenis van de mijnbouw handelen (respectievelijk 1845-1850, 1910/1960 en 1958), zou een vergelijking tussen de drie jeugdromans verschillen in de representatie van diverse periodes aan het licht kunnen brengen.

Een tweede aanknopingspunt voor vervolgonderzoek is een analyse van andere media. Naast literatuur spelen bijvoorbeeld ook monumenten en kunstwerken een rol binnen *cultural memory*. (Assmann 1995: 129) Een logisch startpunt voor een multimediale analyse is een

vergelijking tussen de jeugdroman *Tien torens diep* en de gelijknamige tv-serie. (Hermans en Bosch 2014: 17; Zijlstra 2010) Daarnaast zou het interessant kunnen zijn om de representatie van het Limburgs mijnverleden te vergelijken met buitenlandse representaties, zoals van voormalige mijnregio's in België of Duitsland. Tot slot zou er in vervolgonderzoek aandacht besteed kunnen worden aan historische romans voor volwassenen, om na te gaan of de leeftijd van de doelgroep invloed heeft op de presentatie van de gebeurtenissen.

Het tweede doel van mijn onderzoek was om een bijdrage te leveren aan wetenschappelijk onderzoek naar *cultural memory* en de manier waarop teksten op basis van emoties onze herinneringen vormgeven. Uit mijn conclusie volgt dat emoties een aanknopingspunt kunnen vormen om tekstuele representaties van het verleden te onderzoeken. Een beperking van deze conclusie is dat lezersreacties niet bij het onderzoek betrokken zijn. Literatuurwetenschappelijke theorieën geven aanleiding om te vermoeden dat lezers zich identificeren met personages. (Andringa 2012: 250-253) Via deze identificatie zouden ideologieën en emoties invloed kunnen uitoefenen op de manier waarop lezers het verleden herinneren. Toekomstig onderzoek zou lezersreacties mee kunnen nemen om deze theoretische aanname te bevestigen. Een dergelijk onderzoek zou bovendien aan kunnen sluiten bij het streven om *cultural memory* op een interdisciplinaire manier te onderzoeken. (Erl 2011: 38, 82)

Mijn onderzoek heeft uitgewezen dat hedendaagse ideologieën mogelijk van invloed zijn op de representatie van de geschiedenis in historische jeugdromans. Aangezien de beeldvorming van het verleden in teksten bij kan dragen aan wat we ons over een bepaalde periode uit de geschiedenis herinneren, is het belangrijk om deze beeldvorming kritisch te blijven onderzoeken. Een interdisciplinaire benadering van onderzoek naar *cultural memory* kan een waardevol kader vormen om de wisselwerking tussen teksten en collectieve identiteitsvorming beter te begrijpen.

Literatuurlijst

Primair

- Rijken, Pieter-Jan. *Het dwaallichtje. Een verborgen geschiedenis van de Limburgse mijnen*. Heerlen: Leon van Dorp, 2018. Print.
- Vlugt, Simone, van. *Zwarte sneeuw*. 2000. Rotterdam: Lemniscaat, 2014. Print.
- Vriens, Jacques. *Tien torens diep. Een verhaal over vriendschap*. 2004. Houten: Uniebroek | Het Spectrum, 2016. Print.

Secundair

- Andringa, Els. "Reële lezers." *Het leven van teksten*, Eds. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. 157-195. Print.
- Assmann, Jan. "Collective Memory and Cultural Identity." *New German Critique*, vertaald door John Czaplicka. 95 (1995): 125-133. Web 5 mei 2019.
- Boogard, van den, Jac. "Inleiding." en "De twaalf mijnzetels." *Onder de rook van de mijn. Het leven van de mijnwerker in Zuid-Limburg*, Eds. Jac van den Boogard, Roelof Braad, Ben Gaes, Menno van der Laan, Serge Langeweg, Karin Leers, Jan Schrader, Harry Strijkers en Jean Weijers. Zwolle: Waaners, 2011. 7-11. Print.
- Boven, van, Erica, en Gillis Dorleijn. *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Coutinho, 2013. Print.
- Canon van Limburg. Venster "Steenkolenmijnen." en venster "De mijnsluitingen." *Canon van Limburg*, z.j. Web 8 juni 2019. <<https://www.entoen.nu/nl/limburg/limburg>>
- Claessens, Geertjan. "Waken voor nostalgie in mijnjaar." *Dagblad De Limburger*, 9 februari 2015. Web 5 mei 2019.
- Cornips, Leonie en Louis van den Hengel. "Revitalisering van het mijnverleden in Heerlen door hybride taalculturele praktijken." *Jaarboek 2018. Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg LXIII*, Ed. Willibrord Rutten. Zwolle/Maastricht: WBOOKS/Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 2018. 280-311. Web 17 juni 2019.
- Erl, Astrid. *Memory in Culture*, vertaald door Sara B. Young. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. Print.
- Frohn, Celine. "Doa Sjteet d'r Joep: Memory and Public Space in a Former Mining Town in the Netherlands." *Exlamat!on: An Interdisciplinary Journal*. 2 (2018): 19-39. Web 5 mei 2019.

- Geilenkirchen, Paul. "Geen mijnmonument voor Kerkrade: Terugblik op een roerige periode." *Erfgoedwebsite DeMijnen.nl*, 16 januari 2007. Web 9 juni 2019.
- Ghesquiere, Rita. "Hoe lang duurt klassiek?" *Dat moet je gelezen hebben. Literaire en educatieve canonvorming in de (jeugd)literatuur*, Eds. Helma van Lierop-Debrauwer, Piet Mooren en Harry Bekkering. Leidschendam: Biblion Uitgeverij, 2004. 55-69. Web 18 juni 2019.
- Hermans, Martijn en Ankie Bosch. "Programmaplan Jaar van de Mijnen 2015." *Gemeente Heerlen*, januari 2014. Web 17 juni 2019.
- Joosen, Vanessa, en Katrien Vloeberghs. *Uitgelezen jeugdliteratuur. Ontmoetingen tussen traditie en vernieuwing*. Leuven: LannooCampus, 2012. Print.
- Kreukels, Loek. *Kolen en kompels. De geschiedenis van de Nederlandse mijnwerkers*. Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1986. Print.
- Langeweg, Serge. "Van groen naar zwart en weer terug." *Erfgoedwebsite DeMijnen.nl*, 11 november 2011. Web 9 juni 2019.
- Marle, van, Leonie Joanne. *Het Nederlands Mijnmuseum: de moeite waard! Het erfgoed van de Nederlandse steenkolenmijnbouw*. Masterthesis Cultureel Erfgoed. Universiteit Utrecht, 2011. Web 5 mei 2019.
- Mos, Eva. "Blog 3 – De situatie ondergronds nader bekeken." *Migratie Museum Heerlen*, 14 januari 2019. Web 8 juni 2019.
- Mos, Eva. "Blog 5 – Strijd om de 'echte' koempelmentaliteit." *Migratie Museum Heerlen*, 28 januari 2019. Web 8 juni 2019.
- Mos, Eva. "Blog 6 – Koempelmentaliteit als retrospectief concept." *Migratie Museum Heerlen*, 4 februari 2019. Web 8 juni 2019.
- Parlevliet, Sanne. "Remediating history: Assessing the past in Dutch historical fiction for children c. 1960-1980." *Pedagogica Historica*. 54 (2018): 485-501.
- Rigney, Ann. "Cultural Memory Studies: Mediation, Narrative, and the Aesthetic." *Routledge International Handbook of Memory Studies*, Eds. Anna Lisa Tota en Trever Hagen. Londen: Routledge, 2015. 87-98. Web 17 juni 2019.
- Rigney, Ann. "Teksten en Cultuurhistorische Context." *Het leven van teksten*, Eds. Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. 295-331. Print.
- Ros, Bea. "Het verleden als vehikel voor het heden." *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*, Eds. Rita Ghesquiere, Vanessa Joosen en Helma van Lierop-Debrauwer. E-book: Atlas Contact, 2014. Zonder

- paginanummering. Web 17 juni 2019.
- Snell, Heather, en Lorna Hutchison. "Introduction. Fixing the Past for Young People." *Children and Cultural Memory in Texts of Childhood*, Eds. Heather Snell en Lorna Hutchison. New York: Routledge, 2014. 1-13. Web 17 juni 2019.
- Stichting entoen.nu. "Over entoen.nu." Web 8 juni 2019. *Stichting entoen.nu*, z.j. Web 8 juni 2019. <<https://www.entoen.nu/nl/informatie/over>>
- Vandamme, Lennart. *De Grote Oorlog in kleine verhalen. Beeldvorming en representatie van de Eerste Wereldoorlog in Vlaamse jeugdromans (1945-2007)*. Masterscriptie Geschiedenis. Universiteit Gent, 2008. Web 17 juni 2019.
- Vek, Bob. "Vreemdelingen aan het kolenfront: Limburg, kolen en arbeidsmigranten." Bachelorthesis Geesteswetenschappen. Universiteit Utrecht, 2015. Web 5 mei 2019.
- Zijlstra, Clara. "Tv-serie Tien Torens Diep." Erfgoedwebsite DeMijnen.nl, 20 mei 2010. Web 17 juni 2019.
- Zijlstra, Clara. "Van steenkolen tot gasbel." *Erfgoedwebsite DeMijnen.nl*, 2 november 2011. Web 6 juni 2019.

Bijlage

Verkennde analyse van *Het dwaallichtje* (2018) en *Zwarte sneeuw* (2000)

Het dwaallichtje

Het eerste deel van *Het Dwaallichtje. Een verborgen geschiedenis over de Limburgse mijnen* (2018) van Pieter-Jan Rijken speelt zich af rond 1910. Steenkool was rond die tijd een belangrijke grondstof, omdat de industriële revolutie in Nederland op gang gekomen was. (Canon van Limburg z.j.)

Het verhaal gaat over Willy, de jongste in een gezin met vier zonen. Willy gaat net als zijn broers in de mijn werken. Zijn vader heeft ook in de mijn gewerkt, maar zijn gezondheid is inmiddels zodanig achteruit gegaan dat hij het liefst de hele dag in bed ligt. Zijn moeder zorgt voor het gezin en het huishouden. Er is sprake van een afgezwakte vorm van een auctoriale vertelsituatie, waarbij enerzijds aan de hand van de derde persoon inzicht geboden wordt in Willy's gedachten en anderzijds de verteller veel eigen inbreng heeft.

Het verhaal begint op het moment dat Willy in bed ligt en hij zijn broers hoort thuiskomen van hun dienst:

Midden in de nacht wordt Willy wakker. Hij hoort een hoop gestommel beneden. Gelukkig, denkt de kleine jongen. Iemand anders zou misschien schrikken van al dat lawaai zo laat in de avond nog, maar Willy niet. Die geluiden betekenen namelijk dat zijn broers veilig zijn thuisgekomen. Weer een dag zonder ongelukken in de mijn, of de koel zoals de mijn genoemd wordt. (...)

Het duurt niet lang, of hij ligt lekker te slapen. Zijn broers zijn thuis. Weer een dag goed afgelopen... (9-12)

In bovenstaande passage is sprake van spanning op basis van anticipatie en informatiedosering. Willy wordt gerustgesteld als hij zijn broers hoort thuiskomen, waarmee op impliciete wijze duidelijk wordt dat hij bang is dat zijn broers betrokken raken bij een ongeluk in de mijn. De angstgevoelens worden extra benadrukt door de beschrijvingen van tijd en ruimte. De situering midden in de nacht en het lawaai waarmee Willy gewerkt wordt, geven de openingsscène namelijk een onheilspellende sfeer. Hoewel uit de iteratieve presentatie van de tijd blijkt dat Willy gewend is aan dit soort situaties, houden de drie puntjes aan het eind de spanning vast. Deze puntjes wekken de indruk dat er later in het verhaal misschien een dag komt die niet goed afloopt, maar verdere informatie hierover blijft voor alsnog verborgen.

Hoewel Willy in de openingsscène angst lijkt te ervaren vanwege de gevaren ondergronds, is zijn angst in het vervolg van het verhaal niet bepalend voor de spanningsboog. Willy wordt gekarakteriseerd als een personage dat nog te jong is om de gevaren echt te kunnen begrijpen. De spanningsboog wordt voornamelijk bepaald door Willy's streken en avonturen. Angst komt daarbij slechts impliciet naar voren, met name in de personagekarakterisering van volwassenen.

Een eerste voorbeeld waarin de angst van volwassenen naar voren komt, is de passage waarin Willy zich klaarmaakt voor zijn eerste werkdag in de mijn:

Vader kwam hoestend de trap af. 'Hier jongen, ik heb ook nog wat voor je.' Hij stopte Willy een oude doek in zijn handen. De doek was oud en zat vol zwarte vegen. Willy keek er verbaasd naar. Aan de zijkant zaten ook een paar gaten. Hij stak zijn vinger er doorheen. 'Oud en kapot, net als ik', zei zijn vader. Willy's broers lachten. Maar vader niet. 'Je moet zelf maar eens een nieuwe gaan halen van je centen, maar we zijn allemaal met deze doek begonnen. Dat hij jou ook maar geluk mag brengen!' (26)

Willy's vader wenst zijn zoon geluk toe met de oude doek. Dit houdt tegelijkertijd verband met de angst dat Willy iets zal overkomen in de mijn. Willy's vader lacht niet mee met zijn zonen. Dit suggereert dat hij niet gerust is bij het idee dat zijn zoons vandaag allemaal naar de mijn gaan. De gelukwens wijst dus vooruit op de mogelijke gevaren ondergronds en dit roept spanning op.

Een tweede voorbeeld waarin de angst van volwassenen naar voren komt, is de passage waarin het moeras beschreven wordt:

Iets buiten de wijk, net voorbij de koel, lag een moeras, een grote poel, waar altijd mist omheen hing. Willy mocht er nooit alleen komen, dat was veel te gevaarlijk. Maar als de jongens met moeder naar de winkel liepen, kwamen ze er steeds langs. Er zaten dan vaak twee vrouwen op een bankje, stil voor zich uit te kijken. 'Wat doen die vrouwen daar?', vroeg Willy zijn moeder op een dag. Maar moeder gaf geen antwoord. En ook de volgende keren niet. Steeds liep ze snel door, heel stil. 'Dat zijn spoken Willy', fluisterde Roger. 'Alleen kinderen kunnen ze zien!' Willy geloofde er niks van, maar hij vond het wel een enge plek. (13)

In de bovenstaande passage is sprake van spanning op basis van informatiedosering. De ruimtebeschrijving van het mistige, gevaarlijke en spookachtige moeras roept een onheilspellende sfeer op. Het zwijgen van Willy's moeder wekt de indruk dat er inderdaad

angstaanjagende gebeurtenissen bij het moeras hebben plaatsgevonden, maar verdere informatie daarover blijft verborgen.

Als Willy op een avond toch bij het moeras aan het spelen is, schrikt hij van de lichtjes die hij ineens ziet opduiken. Hij denkt dat het spoken zijn en rent zo snel mogelijk naar huis. Later geeft zijn vader Willy meer informatie over de lichtjes:

‘Je moet daar echt niet meer heen gaan Willy, het is er gevaarlijk. Maar die lichtjes die je gezien hebt, waren geen spoken hoor. Dat zijn dwaallichtjes, Willy. Lampjes van mijnwerkers die overleden zijn. Zo laten ze zien dat ze toch nog bij ons zijn.’ (17)

Uit de uitleg van Willy’s vader volgt dat de vrouwen op het bankje naar de dwaallichtjes van overleden mijnwerkers keken. Dit suggereert dat Willy’s moeder haar eigen angst voor het verlies van haar zonen probeert te bedwingen door er niet over te praten.

In het vervolg van het verhaal wekken de lichtjes herhaaldelijk spanning op door middel van anticipatie. Na een tijdje in de mijn te hebben gewerkt, wordt Willy ziek. In het hoofdstuk ‘Lichtjes’ zegt Willy tegen Silas, de grote man met wie hij werkt, dat hij lichtjes ziet:

‘Kijk daar Silas. Lichtjes!’ Silas keek op, maar zag niks. Hij maakte zich grote zorgen, maar maakte er maar een grapje van.

‘Haha liechtjes. Miskien wai te diep gegraven. Door aard heen en zie jai sterern.’ Maar later, tijdens een enorme hoestbui, zag Willy ze weer. Ja hij zag ze echt! En zo ging het door. Willy zag ze steeds vaker nu. Prachtig vond hij het. En iedere keer als hij naar de lichtjes keek, voelde hij zich even beter. (71)

De lichtjes wijzen erop dat Willy’s gezondheid achteruitgaat en roepen daarmee vragen op over het vervolg van het verhaal. Silas maakt zich zorgen, maar praat daar niet over. Willy lijkt zich niet bewust te zijn van het mogelijke gevaar, want hij vindt de lichtjes enkel mooi.

Willy ziet nog vaker lichtjes tijdens het werk, maar uiteindelijk wordt alles zwart en is hij zelf een dwaallichtje geworden. In het laatste hoofdstuk, eveneens met als titel ‘Het dwaallichtje’, zit Willy’s moeder op een bankje bij het moeras te kijken naar ‘Haar lichtje’. (89) Haar angst is werkelijkheid geworden, want ze heeft een van haar zonen verloren. Desondanks blijft ze zwijgen over haar angst.

Het verhaal gaat verder in een tweede deel dat zich afspeelt rond 1960. Een jongen met eveneens de naam Willy gaat in de vakantie werken in het archief van de mijn. Samen

met Jacob moet hij op zoek naar verhalen die bewaard moeten blijven als de mijn gaat sluiten. Het vooruitzicht op de sluiting van de mijnen sluit aan bij de afnemende vraag naar Limburgse steenkool rond 1960. (Langeweg 2011)

Willy komt een artikel tegen over kleine Willy, die jaren geleden verongelukt is. Hij besluit om het verhaal helemaal uit te pluizen. Tijdens Willy's speurtocht keren de lichtjes opnieuw terug in spannende situaties. Uiteindelijk maakt Willy een kaart met daarop alle informatie die hij verzameld heeft. Deze kaart laat hij als aandenken achter bij het beeld van de heilige Barbara (beschermheilige van de mijnwerkers).

Samenvattend is angst in het eerste deel voornamelijk voelbaar bij de volwassenen. De hoofdpersoon Willy overziet de gevaren van de mijn nog onvoldoende. Aangezien de volwassenen zwijgen over hun angst, speelt angst slechts op impliciete wijze een rol in de spanningsboog en in de representatie van het mijnverleden. Hoewel Willy aan het eind van het verhaal komt te overlijden, worden de negatieve kanten van het mijnverleden hierbij niet sterk benadrukt. Als collectieve tekst lijkt het eerste deel van *Het dwaallichtje* een vrij neutrale weergave van de geschiedenis te geven, omdat noch de positieve noch de negatieve kanten van het mijnverleden op de voorgrond treden.

In het tweede deel van *Het dwaallichtje* speelt angst geen rol meer en treden de positieve kanten van het mijnverleden wel op de voorgrond. Na zijn werk in het archief laat Willy een eerbetoon achter voor de overleden Willy en de andere mijnwerkers. Hij wil laten zien dat het verhaal over Willy na zijn dood doorgaat via anderen. Het einde van het verhaal impliceert dus dat het mijnverleden ook later nog als basis kan dienen voor een collectieve identiteit.

Zwarte Sneeuw

Zwarte sneeuw (2000) van Simone van der Vlugt speelt zich af in de jaren 1845-1850. In deze periode wordt in Kerkrade de eerste professionele steenkolenmijn aangelegd, waarna ook op andere plekken in Limburg mijnen ontstaan. (Kreukels 1986: 17-37)

Het verhaal gaat over de veertienjarige Emma Mullenders. Zij woonde met haar ouders (Sjeng en Annekatrien), broer (Volkert) broertje (Tom) en twee zusjes (Sofie en Mayke) in een boerderij in Slenaken, maar na een mislukte oogst konden ze de pacht niet meer betalen. De pastoor regelt werk voor hen in de mijn bij Kerkrade. De familie wandelt naar de Kerkrade en krijgt daar een huisje toegewezen. Sjeng, Volkert, Tom en Emma gaan de mijn in. Niet veel later gaat ook de achtjarige Sofie aan het werk bij de mijn.

Er is sprake van een enkelvoudige personale vertelsituatie, waarbij het verhaal aan de hand van de derde persoon vanuit Emma verteld wordt. Emma wordt gekarakteriseerd als een personage dat ontzettend bang is voor de duisternis en alle mogelijke gevaren ondergronds. Al voordat ze de mijn in geweest is, krijgt Emma een onbehaaglijk gevoel als ze met buurvrouw Sjanet over hun huisje spreekt:

‘Hier hebben vroeger zeker ook mijnwerkers gewoond,’ zegt ze.

Sjanet knikt.

‘Staat dit huis al lang leeg?’ vraagt Emma.

‘Tamelijk lang.’

‘Waar zijn die mensen nu?’

‘Ik moet gaan,’ zegt Sjanet. ‘Ik moet nog naar de markt en ik sta hier maar te kletsen.

Dag Emma!’

Sjanet loopt haastig de deur uit. Emma gaat in de deuropening staan en kijkt haar na.

Een onbehaaglijk gevoel bekruipt haar. (25-26)

In bovenstaande passage is sprake van spanning door middel van informatiedosering. Zodra Emma begint over de vorige bewoners van hun huisje, moet Sjanet ineens weg. Dit suggereert dat er iets vervelends gebeurd is met de vorige bewoners, maar een definitief antwoord op Emma’s vraag blijft voorlopig uit.

De spanning wordt in stand gehouden door de passage waarin Emma kennismakt met Keube, een oude man die voorheen ondergronds werkte. Tijdens Emma’s eerste werkdag krijgt ze haar mijnwerkerslamp van Keube:

Keube: ‘Jullie zijn toch die mensen die op de Einderweg zijn komen wonen?’ zegt hij.

Emma knikt bevestigend en pakt de lamp aan, zich bewust van een onderstroom van emoties bij de oude man. Hij kijkt haar recht in de ogen.

‘Glück auf.’

In deze passage is opnieuw sprake van spanning door middel van informatiedosering. De ‘onderstroom van emoties’ bij Keube suggereert dat hij iets weet over het huisje dat Emma nog niet weet. Later vertelt hij Emma dat zijn zoon en kleinkinderen daar voorheen woonden, maar zij zijn overleden bij een ongeluk in de mijn.

Altijd wanneer Emma in het vervolg van het verhaal Keube ziet voordat ze de mijn in gaat, groet hij haar met ‘*Glück auf*’. De groet functioneert daarmee als een leidmotief dat iets zegt over Keube’s karakter, namelijk dat hij vriendelijk is en andere mijnwerkers altijd moed

inspreekt. (50) Tegelijkertijd wijst de groet impliciet op de gevaren die ondergronds kunnen ontstaan. De groet *Gück auf*, oftewel ‘heb het geluk om weer boven te komen’, omvat namelijk tevens de mogelijkheid dat iemand niet meer boven komt.

Emma is zich voortdurend bewust van de mogelijke gevaren ondergronds en moet daarom steeds iets in zichzelf overwinnen als ze naar beneden gaat. De angst voor een instorting verlaat haar geen moment. (91) Op een dag worden de mijnwerkers ineens overvallen door een overstroming. Emma is op dat moment aan het werk met haar broertje Tom en een vriend, Jef. In de beschrijving van de overstroming wordt spanning opgeroepen door middel van tijdvertraging:

‘Het water! Het water komt!’

Uit alle gangen klinkt hetzelfde paniekerige geschreeuw.

‘Het water! Het water komt!’

‘Tom!’ roept Emma. Wild kijkt ze om zich heen. Waar is hij nou? Net kroop hij nog ergens achter haar.

‘Tom!’ Ze probeert boven het tumult uit te komen, maar iedereen roept en schreeuwt door elkaar.

Jef komt aangerend en grijpt haar bij de arm.

‘Kom op, Emma!’

Half hollend, half struikelend rent Emma naast hem voort.

Een aanzwellend geruis kondigt de komst van het water aan. Emma kijkt angstig achter zich, maar ziet niets in de duisternis. Er is alleen dat dreigende geluid van stromend water dat tegen de wanden van de tunnel klotst. Ze kijkt weer om en ziet een vage glinstering.

‘Daar is het!’ gilt ze en grijpt Jef bij de arm.

Jef houdt haar vast en het water spoelt om hun enkels. Ze rennen achter de andere kompels aan, gehinderd door het water dat steeds sneller stijgt. In de gangen heerst een razende paniek. In een dolle vlucht rent iedereen zo snel hij kan naar de ladders om als eerste naar boven te kunnen klimmen.

De beschrijving van de overstroming gaat nog ongeveer twee pagina’s door. Hoewel de mijnwerkers zo snel rennen als ze kunnen, wordt het verteltempo door de uitgebreide beschrijving vertraagd. Het ‘paniekerige geschreeuw’ en het ‘dreigende geluid’ vanuit ‘de duisternis’ maken duidelijk dat er sprake is van een angstaanjagende situatie.

Als Emma eindelijk boven komt, begint het wachten op Tom en Jef. Emma weet dat Jef de ladder los liet, omdat hij Tom zag. Haske, het zusje van Jef, verwijt Emma dat het haar schuld is als Jef niet veilig boven komt. Uiteindelijk brengt de reddingsploeg de lichamen van beide jongens naar boven. De dag na de begrafenis gaat Emma weer gewoon aan het werk, maar van angst is nu geen sprake meer: ‘Angst voor de duisternis, voor gekraak en andere onverwachte geluiden heeft ze niet meer. Onverschillig doet ze haar werk.’ (144)

Emma’s angst vervulde tot en met de overstroming in de mijn een belangrijke rol in de spanningsboog, maar heeft nu plaatsgemaakt voor onverschilligheid. Toch behoudt Emma nog een beetje hoop op een beter leven in de toekomst. Wanneer ze als dienstmeisje bij een rijke familie in Maastricht kan gaan werken, besluit ze haar kans te grijpen. Ze voelt zich schuldig tegenover haar familieleden die wel in de mijn moeten blijven werken, maar ze probeert hen te helpen door al haar geld naar huis te sturen. Aan het eind van het verhaal gaat Emma naar een fototentoonstelling waar ze een foto van haar zusje Sofie ziet:

Emma draait zich om en richt haar blik op een foto zonder iets te zien. (...)

Nu pas dringen de vage zwarte en grijze vlekken tot haar door, voegen ze zich samen tot een beeld dat ze nauwelijks kan bevatten. Het is Sofie, met ingetrokken schouders en een wollen lap om har hoofd. Achter haar doemt de sintelberg op, dreigend afstekend tegen een bewolkte lucht.

Stil kijkt Emma naar de lege blik in Sofies ogen. Ogen die zichtbaar zijn voor heel Maastricht... (188)

Emma herkent in de blik van Sofies ogen dezelfde onverschilligheid die ze eerder opmerkte bij andere mensen om haar heen. Altijd als ze droomde over een betere toekomst, wezen anderen haar erop dat ze zich moest neerleggen bij de situatie zoals die was.

Samenvattend brengt Emma’s angst continue spanning teweeg als ze de duisternis in moet of als er gevaarlijke situaties ondergronds ontstaan. Na de overstroming, waarbij Tom overlijdt, maakt Emma’s angst plaats voor onverschilligheid. Zowel de angst als de onverschilligheid spelen een belangrijke rol in de representatie van het mijnverleden. In deze representatie worden de negatieve kanten nauwelijks gecompenseerd door positieve kanten. Tijdens de overstroming blijkt bijvoorbeeld dat er van een ‘samen staan we sterk’-idee weinig sprake is, want de koempels vechten als eerste om hun eigen leven. Hoewel de focalisatie vanuit Emma uitnodigt om mee te leven met haar en de andere mijnwerkers, legt *Zwarte sneeuw* (2000) als collectieve tekst niet expliciet nadruk op collectieve identiteitsvorming op basis van het mijnverleden.